

تحلیل و بررسی راهبردهای ادب از دیدگاه براون و لوینسون در غزلیات امید مجد بر اساس دفتر غزل " همراه باران "

مریم شفیعی تابان

گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

سال نوزدهم، شماره سوم، خرداد ۱۴۰۵، شماره پی در پی ۱۲۱، صص ۱۷۵-۱۵۷

<https://irandoi.ir/doi/10.irandoi.2002/bahareadab.2026.18.8166>

نشریه علمی سبک شناسی نظم و نثر فارسی

(بهار ادب سابق)

چکیده:

زمینه و هدف: نظریه ادب، یکی از نظریات نوین در زبان‌شناسی است که در حیطه تحلیل گفتگو و علوم کاربردشناسی بسیار حائز اهمیت است. این نظریه که به صورت رسمی نخستین بار توسط براون و لوینسون مطرح گردید، در سال ۱۹۸۷ منجر به ارائه کتابی در این زمینه شد که زوایای مختلف راهبرد ادب را بررسی و تحلیل مینماید. در این پژوهش با تکیه بر نظریه ادب براون و لوینسون به تحلیل و ارزیابی غزلیات امید مجد از شاعران غزلسرای معاصر خواهیم پرداخت تا وجهه معشوق، راهبردهای ادب منفی و ادب مثبت را در غزلیات وی تحلیل نماییم.

روش پژوهش: این پژوهش بر مبنای شیوه توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات از طریق مطالعه کتابخانه‌ای در مجموعه «همراه باران» از مجموعه غزلیات امید مجد به انجام رسیده است. جهت دستیابی به داده‌های دقیق و ارزیابی قابل اعتماد، تمامی مصادیق استخراج و نتایج در قالب تحلیل آماری ارائه گردیده است.

یافته‌های پژوهش: یافته‌های پژوهش حاکی از آنست که در غزلیات مجد حجم بالایی از راهبردهای گفتار مؤدبانه بصورت بیان مستقیم و غیرمستقیم وجود دارد. شاعر تلاش کرده است تا از این ابزارها در جهت اعتلای معشوق و پرهیز از کنشهای تهدیدکننده وجهه او بخوبی بهره گیرد.

نتایج پژوهش: در غزلیات مجد بنا به جایگاه و شأن گوینده (شاعر) و احترامی که وی برای معشوق و مخاطب خویش قائل است، وجهه رسمی مورد توجه قرار گرفته است و شاعر از وجهه ایجابی (خودمانی) حتی در گفتگوهای عاشقانه بشدت پرهیز کرده و تمامی حالات، توصیفات چه در حرمان و فراق و چه با زبان شکوه و شکایت، در قالب وجهه سلبی در گفتار و رفتار و توصیفات روایی در غزلیات مجد قابل مشاهده است. درخواست محترمانه، دعا و ابراز علاقه که از نمودهای ادب مثبت است در غزلیات این شاعر معاصر کاربرد بیشتری دارد.

تاریخ دریافت: ۲۷ دی ۱۴۰۴

تاریخ داوری: ۲۸ بهمن ۱۴۰۴

تاریخ اصلاح: ۱۳ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۲۹ فروردین ۱۴۰۵

کلمات کلیدی:

امید مجد، براون و لوینسون، راهبردهای ادب، غزل معاصر، نظریه ادب.

* نویسنده مسئول:

shafieetaban_m@pnu.ac.ir

(+۹۸ ۲۱)

ORIGINAL RESEARCH ARTICLE

Analysis and Examination of Politeness Strategies from the Perspective of Brown and Levinson in the Ghazals of Omid Majd

M. Shafiei Taban

Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 17 January 2026

Reviewed: 17 February 2026

Revised: 04 March 2026

Accepted: 18 April 2026

KEYWORDS

Omid Majd, Brown and Levinson, Literary Strategies, Contemporary Ghazal, Literary Theory

*Corresponding Author

✉ shafieetaban_m@pnu.ac.ir

☎ (+98)

ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: Politeness theory, one of the novel theories in linguistics, is of great importance in the field of discourse analysis and pragmatics. This theory, first formally proposed by Brown and Levinson, led to the publication of a book in 1987 that examines and analyzes various aspects of politeness strategies. In this research, based on Brown and Levinson's politeness theory, we will analyze and evaluate the ghazals of Omid Majd, a contemporary ghazal poet, to analyze the beloved's face, and the negative and positive politeness strategies in his ghazals.

METHODOLOGY: This research has been conducted based on a descriptive-analytical approach and an information gathering method through library studies of the collection "Hamrah Baran" from Omid Majd's ghazal collection. To achieve accurate data and reliable evaluation, all instances were extracted, and the results were presented in the form of statistical analysis.

FINDINGS: The findings indicate that in Majd's ghazals, a high volume of polite speech strategies are present in both direct and indirect forms. The poet has strived to effectively utilize these tools to elevate the beloved and avoid face-threatening acts.

CONCLUSION: In Majd's ghazals, due to the position and status of the speaker (poet) and the respect he holds for his beloved and audience, the negative face has been taken into consideration. The poet has strongly avoided the positive (familiar) face, even in romantic conversations. All states, descriptions, whether in deprivation and separation or in expressions of complaint, are observable within the framework of the negative face in Majd's speech, behavior, and narrative descriptions. Respectful requests, prayers, and expressions of affection, which are manifestations of positive politeness, are more frequently used in the ghazals of this contemporary poet.

<https://irandoi.ir/doi/10.irandoi.2002/bahareadab.2026.18.8166>

NUMBER OF REFERENCES	NUMBER OF TABLES	NUMBER OF FIGURES
 16	 0	 3

مقدمه

واژه ادب از جمله واژگان بحث‌برانگیز و دامنه‌داری است که میتوان پیرامون آن بسیار بحث کرد. از گذشته تاکنون ادب از جمله کلیدیترین راههای دستیابی بشر به تعامل سالم در جامعه، سعادت و کامیابی بوده‌است و در نظر بسیاری از شاعران و هنرمندان جایگاه ویژه‌ای داشته‌است. اگر نگاهی به تعاریفی که در خصوص زبان و اهداف آن بمنزله نهاد اجتماعی شده‌است بیندازیم متوجه میشویم که از نگاه علمی هدف زبان برقراری ارتباط و تبادل اطلاعات بعنوان ابزاری اجتماعی است (ر. ک باقری، ۱۳۸۹: ص ۱۷). در فرایند ارتباطی، طرفین گفتگو سعی دارند تا جوانب ادب و اخلاق را رعایت نمایند؛ این رعایت ادب در قالب زبان و در ساختار گفتمانی خاص نشان از سطح اجتماعی، پایگاه و جایگاه خانوادگی و تربیتی و از همه مهمتر عامل اصلی در حفظ روابط سالم اجتماعی بحساب می‌آید. عبارتی دیگر تا هنگامی که طرفین گفتگو ادب را در کلام خویش رعایت کنند، یک تعامل سالم در قالب نقش ارتباطی زبان شکل میگیرد. ادب در بسیاری از فرهنگها همواره دو نمود کلامی و رفتاری داشته و دارد؛ اما در زبان فارسی رعایت ادب و احترام بویژه در کلام، عبارات و واژه‌ها قابل توجه است و در بافتهای گوناگون بمنظور ارتباط اجتماعی مناسب، رعایت ادب بسیار مورد توجه قرار میگیرد. نظریه ادب یک نظریه زبان‌شناختی جدید بشمار می‌آید که راهبردهای آن شامل «بیان یا انجام درست، بشکل درست و در زمان درست است» (Leech, 1983: p111). از دیدگاه براون و لوینسون «در تعاملهای روزمره خواستههای افراد در تقابل با یکدیگر قرار گرفته و افراد کنشهایی انجام میدهند که وجهه دیگران را مورد تهدید قرار میدهد. به اینگونه، کنشها، کنشهای تهدیدگر وجهه گفته میشود. بر این اساس، ادب ماهیتی دوگانه [ادب مثبت و ادب منفی] دارد. ادب مثبت با حفظ وجهه مثبت به دو شیوه نشان‌دادن شباهتها میان تعامل کنندگان و قدردانی یا درک ارزش تصویری که مخاطب از خود دارد، بیان میشود و ادب منفی با کم کردن کنشهای تهدیدکننده وجهه مانند توصیه و مخالفت، نشان‌دادن احترام برای حقوق مخاطب و عدم تحمیل به او بیان میشود» (هژبری و افضلی، ۱۴۰۴: ص ۱۰۹؛ Broun and Levinson, 1987: p35). از آنجا که تعامل و ارتباطات اجتماعی میان افراد موضوعی گریزناپذیر است، آگاهی و شناخت شیوه‌های برقراری ارتباط با مخاطب بویژه ادبیات بمنظور ارتباط با معشوق در غزل راهی بسیار مؤثر برای تقویت ارتباط عاطفی بشمار می‌آید. همانگونه که هایمز^۱ (۱۹۶۷ م) مطرح میکند، توانایی کلامی در برقراری ارتباط، تأثیر بسیار مهمی در مراودات اجتماعی افراد و روابط عاطفی آنان دارد. از این رو پرورش این مهارت و میزان مهارت یک هنرمند، ادیب شاعر یا نویسنده بر این مسأله، از امتیازات ویژه او برای ارتباط با مخاطب بویژه عشق‌ورزی در غزلیات عاشقانه است. در جستار حاضر تلاش میشود تا واژه‌ها و عبارتهای مربوط به حوزه ادب و رعایت وجهه معشوق را در غزلیات مجد با تکیه بر دفتر «همراه باران» از نظر براون و لوینسون مورد ارزیابی قرار دهیم و شماری از جنبه‌های پنهان گفتار مؤدبانه شاعر را تحلیل و ارزیابی نماییم تا به این پرسش اساسی پاسخ دهیم که کاربرد واژه‌ها و عبارتهای مرتبط با مقوله ادب در غزلیات مجد بر کدامیک از راهبردهای نظریه ادب براون و لوینسون استوار و سازگار است؟

ضرورت و هدف پژوهش

جستار حاضر قصد دارد با هدف مشخص ساختن راهبرد «وجهه» و «ادب» براساس نظریه براون و لوینسون در غزلیات مجد به بحث و بررسی بپردازد. دلیل انتخاب غزلیات این شاعر معاصر آنست که مجد از جمله غزلسرایان

^۱ D. Hymes

حال حاضر ایران است که سبک‌زبانی و ادبی‌وی تا حدود بسیار زیادی در تطابق با نظریه یادشده با رعایت وجهه معشوق، حالات و عواطف شاعر را بخوبی بیان مینماید. مجد در غزل خویش غالباً با احترام حتی تندبها و عتاب معشوق را برتابیده و سعی میکند در هیچ حالت و شرایطی وجهه معشوق را در قالب عبارات توصیفی در ساختار روایی غزل مخدوش ننماید. از این‌رو با توجه به مغفول بودن این جنبه در میان مطالعات صورت‌گرفته در پژوهشهای علمی موجود، نگارنده بر آن شد که ضرورت تحقیق را مدنظر قرار دهد.

پیشینه پژوهش

توجه به مبحث ادب در غالب مطالعات زبانشناسی به تلاشهای گافمن (۱۹۵۵)، آستین (۱۹۶۲)، سرل (۱۹۶۹)، لیکاف (۱۹۷۲)، لیچ (۱۹۸۳)، گرایس (۱۹۸۹) و براون و لوینسون (۱۹۸۷) بازمیگردد. این زبانشناسان ادب را بعنوان مهمترین بخش از یک رابطه دو یا چندجانبه تلقی کردند؛ در یک جمع‌بندی کلی آنچه که در این پژوهشها بصورت کلی مورد توجه قرار گرفته است آنست که افراد با الگوهای مختلف در هنگام تعامل و برخورد با یکدیگر از گزاره‌ها و الگوهایی برای مؤدب ساختن کلام بهره میگیرند تا روابط آن‌ها دچار تزلزل نشود. از میان مقالات علمی منتشر شده در چند سال اخیر میتوان به اهم موارد زیر اشاره نمود:

کیانپور و دیگران (۱۴۰۵) در مقاله «تأثیر جنسیت و بافت اجتماعی پرکاربرد راهبردهای ادب در نثر سینمای معاصر ایران براساس نظریه ادب براون و لوینسون» نشان داده‌اند که در سینمای ایران در فاصله سالهای ۱۳۷۰ تا ۱۴۰۱ بافت اجتماعی و نیز موقعیت و منزلت اجتماعی گوینده در قالب نقشی که ایفا میکند، در راهبردهای ادب ازسوی او تأثیرگذار بوده است.

هزیری و افضلی (۱۴۰۴) در مقاله «گفتار مؤدبانه در فیلم فصل آخر و زیرنویس عربی آن در چارچوب نظریه ادب براون و لوینسون» نتیجه گرفته‌اند که گوینده در قسمتهای مختلف فیلم میکوشد تا بصورت غیرمستقیم مفهوم سخن خویش را به مخاطبان منتقل کند، اما مترجم سعی کرده‌است با ابزارهای مختلف کلامی ساختار دیالوگی متن را به ادب نزدیک کند تا جاییکه هیچ‌یک از کنشهای تهدیدکننده کلامی را بکار نیمیبرد.

رضایی و دیگران (۱۴۰۳) در مقاله «منزلت اجتماعی و ادب: عذرخواهی بر پایه نظریه وجهه» تأثیر منزلت اجتماعی و رعایت ادب گویشوران زبان را در کارگفت مسأله عذرخواهی طبق الگوی براون و لوینسون مورد بررسی قرار داده‌اند و نتیجه گرفته‌اند که از ۶۲ دانشجوی پسر و ۴۴ دانشجوی دختر در جامعه آماری مورد بررسی، این افراد بیشتر از راهبرد ادب در قالب منفی آن جهت عذرخواهی استفاده کرده‌اند.

هادیلو (۱۴۰۲) در مقاله «بازتاب ادب‌ورزی در ساخت زبانی قرآن کریم در پرتو نظریه ادب براون و لوینسون» به این نتیجه رسیده است که در قرآن کریم ضمن توصیه به حفظ وجهه مخاطب - که از اصولیترین جنبه‌های نظریه ادب براون و لوینسون است - به این اصل مهم توجه شده است که در ساخت زبانی واژه‌ها بصورت هدفمند و در راستای دستیابی به هدف موردنظر انتخاب شوند.

دانش و طوسی نصرآبادی (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی مؤلفه‌های ادب زبانی در قابوسنامه با استفاده از نظریه براون و لوینسون» با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به بررسی نمونه‌های گزینشی از قابوسنامه براساس نظریه براون و لوینسون پرداخته و نتیجه گرفته‌اند که کنش طرفین گفتگو در قابوسنامه بگونه‌ای است که نویسنده راهبردهایی را برای دفاع از وجهه مخاطب در این کتاب ارائه داده است.

آذر پند (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تغییرات راهبرد زبان خطاب براساس نظریه ادب براون و لوینسون بین استادان و دانشجویان ایرانی: مطالعه موردی دانشگاه تهران» با تحلیل میدانی از میان ۲۰۰ مدرس دانشگاه بارده

سنی ۲۹ تا ۶۹ سال و نیز ۲۰۰ دانشجوی در مقطع سنی ۱۸ تا ۲۵ سال به این نتیجه رسیده است که وجهه ادب مثبت در بین دانشجویان و اساتید بیشتر از وجهه ادب منفی بوده است.

پیرامون اشعار امید مجد نیز تاکنون مطالعاتی انجام شده است که از آن میان میتوان به چند مقاله علمی معتبر اشاره نمود: کسایی (۱۴۰۴) در مقاله‌ای با عنوان «کارکردهای هنری تمثیل در غزل معاصر: مورد کاوی غزلیات امید مجد» با بررسی آرایه تمثیل در غزلیات این شاعر توانمند معاصر به این نتیجه رسیده است که دقت و توجه شاعر در بکار بردن آرایه تمثیل سبب خلق معانی تازه و افزایش ظرافت بلاغی غزلیات وی شده است تا جایی که شاعر از تمثیل برای اقناع مخاطب، انتقال تدریجی معنا و برجسته‌سازی تصویر بخوبی بهره گرفته است.

نوری (۱۴۰۴) در مقاله «تأملی بر بنیاد نیکی و بدی اسطوره در واقعه عاشورا با تکیه بر کتاب منظومه عاشورا اثر امید مجد» نتیجه گرفته است که در اسطوره‌های مورد بررسی در منظومه عاشورای مجد با روایات دینی همویی و تطابق وجود دارد و همانگونه که در روایات دینی امام حسین(ع) مظهر نیکی است بر همین بنیان در منظومه یاد شده نیز تجلی اسطوره‌ای در ارتباط با ایزد شهید شونده نمود یافته است.

شفائی (آبان) در کتاب «شاعران دانشگاهی» چاپ اول ۱۴۰۲ نویسنده ضمن نقد و بررسی اشعار شاعران دانشگاهی در ایران معاصر به نقد و تحلیل اشعار امید مجد نیز پرداخته و نتیجه گرفته است که معنویت رکن اصلی بسیاری از سروده‌های مجد در دفاتر مختلف شعری اوست.

محمودی (۱۴۰۱) در مقاله «ظرافتها و شگفتیهای هنری در تصویرسازی غزل معاصر برپایه تداعی تصویر با تکیه بر دفتر همراه باران: غزلیات امید مجد» نتیجه گرفته است که دقت و اهتمام شاعر در بکار بردن شبکه‌ای بلاغی از تصاویر به خلق معانی بدیع در غزلیات وی منجر شده است که خود نشان از سطح دانش و نیز ذوق ادبی است که در شعار امید مجد وجود دارد.

مصفا و شفائی (۱۳۹۳) در مقاله «نسل سوم شاعران دانشگاهی و جایگاه آنها در ادبیات معاصر» ضمن توجه به اشعار شاعران دانشگاهی از جمله امید مجد بعنوان استاد دانشگاه تهران، شکل و قالب اشعار مجد، فکر و محتوا، تازگی دید شاعر را تحلیل کرده و به این نکته اشاره نموده‌اند که مجد بعد از تفسیر منظوم صفی علیشاه، اولین کسی است که قرآن را به رشته نظم درآورده است و در عین رعایت محتوای قرآن کریم، با تخیل قابل ستایشی این منظومه را پدید آورده است.

فرهنگی و قربانی گشتی (۱۳۹۶) در مقاله «بررسی سبک‌شناسی ترجمه منظوم قرآن امید مجد از دیدگاه زبانی» با تحلیلی سبکی در حیطه زبانی در غزلیات مجد تنوع قافییه و وجه امری فعل را در این منظومه بعنوان شاخصه سبکی مورد توجه قرار داده و بیان کرده‌اند که وجه امری در ترجمه منظوم قرآن کریم از مجد در راستای کلام و حیاتی قرآن کریم، توصیه، درخواست و فرمان را شامل میشود.

روش مطالعه

در این جستار بروش توصیفی - تحلیلی و بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای و شیوه سندکاوی به بررسی دفتر «همراه باران» مجد (۱۳۹۹) براساس نظریه ادب براون و لوینسون خواهیم پرداخت. جهت بدست آمدن نتایج دقیق، تمامی دفتر شعری بررسی شده‌است، اما شواهد مثال در حد گنجایی این مقال ارائه شده تا از اطاله کلام پرهیز نماییم. نمونه‌ها بروش سامانمند و سیستماتیک انتخاب و در ادامه به ارائه نمودار آماری نیز پرداخته‌ایم.

بحث و بررسی

در دهه‌های اخیر پرداختن به ادب به‌عنوان یکی از مقوله‌های فرهنگی و ارتباطی از اصلیت‌ترین عناصر و مؤلفه‌های ارتباط امری لازم و ضروری بنظر میرسد. ادب در قالب پدیده‌ای زبانی در طی این مطالعات در چند دهه اخیر در قالب پژوهشهای زبانشناختی توجه بسیاری از زبانشناسان را بخود جلب کرده است و هر یک از این پژوهشگران با تکیه بر دانش و برداشتهای خود، شاخصه ادب را با معیارها و از جنبه‌های گوناگون بررسی کرده و به آن پرداخته‌اند تا گفتار مؤدبانه را بعنوان بخشی از زمان در ساختار فرهنگ و جامعه بررسی نمایند و تأثیر شگرف آن را در ارتباط با تعاملات بین فردی افراد تحلیل و ارزیابی نمایند. یکی از نظریات حائز اهمیت در حیطه ادب، نظریه «وجهه^۱» از براون و لوینسون^۲ است. «براون و لوینسون در سال ۱۹۸۷ م نظریه خود را بر مبنای مفهوم وجهه بنا نهاده و راهبردهای ادب را در پاسخ به تهدیدهای وجهه طبقه‌بندی کرده‌اند» (کیانپور و دیگران، ۱۴۰۴: ص ۱۷۹). ادب‌مندی^۳ یکی از زیرشاخه‌های اصلی در علم کاربردشناسی^۴ زبان بحساب می‌آید که به بحث در خصوص تأثیر بافت بر معنا میپردازد و ادب را بعنوان نظامی زبانی مبتنی بر روابط بین فردی با هدف بهبود و نیز تسهیل تعامل در مراودات اجتماعی افراد معرفی مینماید (yule, 210: p 136). از دیدگاه زبانشناسی، نظریه ادب شامل کلیه اصول قواعد گفتمانی است که متضمن روابط سازنده در تعاملات اجتماعی میباشد. «تمرکز بر نظریه ادب زبانی یکی از مهمترین پیشرفتهای اخیر گفتمان است و این اهتمام از مطالعاتی ناشی میشود که توجه زیادی به روابط بین فردی در زمینه تعاملات زبانی و تحلیل گفتمان داشته‌اند» (هادیلو، ۱۴۰۲: ص ۱۶۷). ساختار بنیادین زبان بعنوان یکی از اصلیت‌ترین نهادهای اجتماعی در امر ارتباط، خود در برگیرنده ساحات و ابعاد مختلفی است که نحوه بکارگیری آن از طرف گوینده نشان از ادب و نیز بیان‌کننده طرز تفکر و دیدگاه او نسبت به شأن مخاطب است.

مروری بر نظریه براون و لوینسون

مقوله ادب طی دهه‌های گذشته در مطالعات زبانشناسی بسیار مورد توجه قرار گرفته است و محققان و پژوهشگران بسیاری به این مسأله پرداخته‌اند. یکی از مهمترین نظریات مطرح‌شده در این خصوص نظریه براون و لوینسون است که با تکیه بر آراء «گافمن^۵» مطرح شد. پس از آن براون و لوینسون در سال ۱۹۷۸ و سپس با اصطلاحاتی در سال ۱۹۸۷ به طرح نظریه ادب پرداختند. «اروین گوفمن، در سال ۱۹۶۲ م مقاله‌ای منتشر کرد که در آن برای اولین بار عنوان وجهه را معرفی کرد. او این عبارت را در ارتباط با مفهوم اجتماع خود مطرح کرد و آن را اینگونه توصیف میکند: ارزش اجتماعی مثبت که فرد بطور مؤثر آن را برای خود میخواهد و دیگران میدانند که این ارزش اجتماعی در طی ارتباط خاص بدست آمده‌است. وجهه تصویری از خود است که با برخی رفتارهای اجتماعی پذیرفته‌شده در ارتباط است؛ این تصویر از خود که توسط دیگران به فرد داده میشود مبتنی بر ارائه رفتارهای درست خود در جامعه است. در واقع گافمن وجهه را به چگونگی حضور فرد در عرصه اجتماع و نوع تصویری که از خود بنمایش میگذارد، مربوط میداند. «ادب از نظر براون و لوینسون، اهمیت دادن به وجهه طرف مقابل است. بنابراین در نظر براون و لوینسون، پرهیز از کنشهای تهدیدکننده وجهه که خواسته وجهه منفی است،

۱. Face

۲. Brown and Levinson

۳. politeness

۴. pragmatics

۵. Gaffman

ادب منفی، انجام امور مطلوب و تقویت‌کننده وجهه که خواسته وجهه‌ای مثبت است، ادب مثبت و استفاده از بیان تلویحی و غیرصریح بامعنا یا منظوری کلیتر یا متفاوت با ظاهر سخن، ادب کنایه‌دار است. تصویر بنیادین در این موضوع آنست که وجهه ارتباط زبانی آسیب‌پذیر است و بیشتر کنشهای گفتاری میتوانند ذاتاً تهدیدی برای وجهه گوینده یا شنونده تلقی شوند و طرفین ارتباط زبان معمولاً مایلند وجهه یکدیگر را حفظ و در صورت تهدید وجهه از آن دفاع کنند. براون و لوینسون معتقدند که رعایت ادب در تمامی فرهنگها ضروری است. آن‌ها ثابت کرده‌اند که ارتباط بشری تنها برای انتقال پیام نیست، بلکه بیشتر به ایجاد و حفظ روابط در بافت اجتماعی - فرهنگی خاص مربوط است» (دانش و طوسی نصر آبادی، ۱۴۰۰: ص ۱۳۵). براون و لوینسون ادب را پدیده‌ای جهانی تلقی کرده و آن را در چارچوبی مشخص با مفهوم بنیادین معرفی کرده‌اند. «در این نظریه بر حفظ وجهه افراد تأکید میشود و ادب، توجه به وجه مخاطب و بکارگیری راهبردهایی برای کاهش میزان آن تعریف میشود» (مؤمن و دیگران، ۱۴۰۴: ص ۷۵). در نظریه ادب براون و لوینسون، سه عنصر اصلی مورد توجه است؛ اینکه مخاطب در چه سن و سالی است، آشناسی یا غریبه؛ از لحاظ موقعیت اجتماعی چه جایگاهی دارد؟ دوم مکان یا فضای سخن چگونه است؟ آیا فضا دوستانه است یا رسمی؟ و سوم محتوای خطاب چیست آیا گفتگو بصورت دوستانه بیان شده یا رسمی و غیره. بسته به سطح فرهنگی و اجتماعی فرد، هر گوینده از نوع خطاب خاص خود استفاده میکند. «در فرهنگ سنتی ایران که همواره تفاوت سنی جنسیت و موقعیت اجتماعی از مؤلفه‌های تأثیرگذاری در ایجاد فاصله روحی بین گوینده و مخاطب هستند، باعث کاربرد بیانهای مؤدبانه در زبان فارسی میشوند» (آذرپرند، ۱۳۹۸: ص ۸۷).

وجهه

وجهه از نظر براون و لوینسون آن چیزی است که «از لحاظ عاطفی در افراد نهادینه شده‌است و قابل تخریب، حفظ کردن و بالا بردن است که همیشه باید در تعاملها در نظر گرفته شود. بطور کلی افراد در تعاملهای خود در حفظ وجهه دو طرف همکاری میکنند؛ این همکاری بر پایه آسیب‌پذیر بودن وجهه دو طرف بنا شده‌است. وجهه هر فرد بستگی به حفظ وجهه توسط فرد دیگر دارد. انتظار می‌رود افراد در مقابل دیگران دفاع کنند و برای دفاع از خود، وجهه طرف مقابل را تهدید نکنند. بطور کلی به نفع همه افراد است که وجهه یکدیگر را حفظ کنند» (Brown and Levinson, 1987: p 61). «وجهه به آن جنبه عاطفی و اجتماعی فرد گفته میشود که هر شخصی داراست و انتظار دارد که دیگران آن را به رسمیت بشناسد. بنابراین در امر تعامل ادب را میتوان بمنزله شیوه‌ای دانست که برای نشان دادن آگاهی از وجهه فرد دیگر بکار گرفته میشود. بدیگر سخن، وجهه بمعنای تأثیر کلی است که دیگران از هر فرد دارند. نیازهای وجهه‌ای هر فرد میتواند مثبت یا منفی باشد. مفاهیمی چون وجهه، بافت، احساسات و عواطف در تفسیر یک رفتار، بعنوان ادب زبانی کاملاً مؤثر است. هنگامیکه افراد تلاش میکنند وجهه شخص دیگری را حفظ کنند در حقیقت در این لحظه میتوانند وجهه خواستهای منفی و مثبت وی را مورد توجه قرار دهند. نیاز شخص به استقلال، آزادی عمل و تحمیل نشدن از جانب دیگران، وجهه مثبت بشمار میرود. واژه منفی در اینجا بمعنای ناخوشایند نیست؛ بلکه تنها قطب مخالف وجهه‌ای مثبت است. منظور از وجهه منفی نیاز به مستقل بودن از دیگران و منظور از وجهه مثبت، نیاز به پیوند داشتن با آنهاست» (هژیری و افضلی، ۱۴۰۴: ص ۱۱۱).

تحلیل داده‌ها

راهبردهای ادب مثبت و رعایت وجهه معشوق

ادب مثبت شامل ابزارهایی است که منجر به رعایت اموری میشود مانند موافقت، تأکید بر وجوه اشتراک، ابراز

علاقه بمخاطب، درخواست محترمانه، دعا و امثال آنها» (همان: ص ۱۱۷). آنچه در این مورد در غزلیات مجد بسیار حائز اهمیت است درخواست محترمانه، دوم ابراز علاقه مخاطب در قالب این دو نوع کنش گفتاری است: توجه به وجهه رسمی یا جایگاه معشوق: از دیدگاه براون و لوینسون اگر فردی در هنگام گفتگو یا مورد خطاب قرار دادن معشوق از عبارات و کلماتی بهره ببرد که تعریف مناسب و درخوری از هویت مخاطب را ارائه دهد، در این حالت برای او قائل به وجهه رسمی شده‌است و اگر تعریف او از مکاتب نامناسب باشد، در این حالت به وجهه رسمی او لطمه وارد نموده است. (Brown and Levinson, 1987: p65). در نظریه ادب، براون و لوینسون وجهه را به دو دسته سلبی و ایجابی تقسیم نموده‌اند. وجهه ایجابی در اصطلاح همان وجهه خودمانی است که یک فرد بر حسب صمیمیت و نیازی که دارد برای پذیرفته شدن از سوی دیگران آنرا مورد توجه قرار میدهد و وجهه سلبی [رسمی] نیاز به استقلال و جایگاه و شأن اجتماعی است که گوینده برای مخاطب خود قائل است (ر.ک یول، ۱۳۸۹: ص ۸۲). مجد شاعری است که در ۷۷ غزل مورد بررسی در دفتر «همراه باران» هیچگاه از وجهه سلبی تخطی نکرده است. گفتار و کلام او چه در توصیفات و چه در حرمان و فراق همگی شامل وجهه سلبی است؛ حتی آن زمان که بسیار به معشوق احساس نزدیکی و صمیمیت دارد و یا هنگامیکه از او بیزار می‌جوید؛ بعنوان نمونه در غزلی با ردیف «بت زیبا» گرچه سرتاسر از معشوق گلایه دارد اما حالت خودمانی و وجهه ایجابی در آن دیده نمیشود:

وز هجر و غم و درد مگو ای بت زیبا	با من سخن سرد مگو ای بت زیبا
از ضربه و ناورد مگو ای بت زیبا	با چینی بشکسته که صد بند بخورده
از حيله نامرد مگو ای بت زیبا	با آنکه جواب نه شنیده ز زمانه
از آنکه سفر کرد مگو ای بت زیبا	با مرد غمینی که بجز هجر ندیدست
از دوری و از طرد مگو ای بت زیبا	با آنکه پس از درد به تو بسته امید

(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۰)

چنانکه از مثال فوق برمی‌آید در عبارات یادشده، جهت‌گیری کنشی از جهت وجهه ایجابی وجود ندارد و عاشق سعی میکند در حالت کدورت و خشم و غضب نسبت به معشوق، بازهم از حالت رسمی فراتر نرود؛ نمونه‌های دیگر از این مسأله در ابیات زیر قابل مشاهده است:

دیدم آن عکس تازه را اما	در نگاهم نیامد او زیبا
شور قبلم نبود در سینه	داغ قلبم نشد برپا
بود یک نقش سرد بر کاغذ	چون یخی در میانه سرما

(همان: ص ۱۲)

سیرت را نکوترین خواندم	صورت را نکوترین سیما
دادِ زیبایی تو دادم چون	عشق تو داشت در دلم مأوا
چون ترا نیست درک این معنی	به چه آموزمت چنین معنا

(همان: ص ۱۳)

مجد از جمله غزلسرایانی است که در تمامی غزلیات او در دفتر یاد شده حتی، یک نمونه از بیان غیررسمی، عدم توجه به وجهه خویش و یا معشوق را نمیتوان باز یافت. شاید در اینجا این نکته به ذهن مخاطب متبادر شود که درونمایه غزل و احوالات عاشقانه ایجاب میکند که شاید با احترام و مدارا با معشوق سخن بگویند، اما نیم‌نگاهی به

سابقه تاریخی غزل در شعر فارسی نشان میدهد که کم نیستند غزلیاتی که در آنها شاعر به نکوهش معشوق پرداخته است و از او با زبان تند و گزنده انتقاد کرده‌است؛ بعنوان نمونه در معروفترین غزل از غزلیات شهریار میخوانیم:

نوشدارویی و بعد مرگ سهراب آمدی سنگدل این زودتر میخواستی حالا چرا
(شهریار، ۱۳۷۸: ص ۷۹)

و یا لحن تهدیدآمیز سعدی:

هان ای صنم خواری مکن ما را فرا زاری مکن آیم به تاتاری مکن تا در دسر نارم تو را
(سعدی، ۱۳۶۵: ص ۷۶۰)

مجد در غزلیات خود روابط و کنش صمیمانه خود با معشوق را نیز با وجهه سلبی (رسمی) نشان میدهد. از نظر براون و لوینسون «در هنگام گفتگو در خصوص راهبردهای ادب، سه عامل حائز اهمیت است: نخست فاصله اجتماعی طرفین تعامل، دوم رابطه قدرت میان آنها و سوم درجه اعتبار کنش» (1987:p66). نوع اول، همان گفتار مستقیم، صریح و آشکار است، نوع دوم گفتگوی مبتنی بر ادب و احترام از نوع ایجابی و نه سوم ادب‌ورزی بشیوه سلبی. مجد با شیوه سلبی، عشق خود را به معشوق نشان میدهد، از کاربرد کلمات خودمانی، یا واژگانی که بار معنایی اروتیک^۱ (غریزی) دارند میپرهیزند و جوانب ادب و شأن اجتماعی خویش و معشوق را حفظ مینماید:

مرا باشد نگاری شوخ و رعنا که شوخی میکند با ما بعمدا
زمانی وعده وصلی دهد زود زمانی میکند امروز و فردا
چنان افسون کند سحر صدایش که دفع او نیارد کرد موسی
وصال او معمایی است پر پیچ ندانم راه حل این معما
اگر بگذاردم سر روی سینه کند پرواز جانم تا ثریا
حنای تو ندارد رنگ امید نمی‌یابی چنین عیشی مهنه
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۴)

در جای دیگر با رعایت جانب ادب و احترام میگوید:

از ما چه رفت جز ادب و حفظ احترام در پاسخ ادب، تشریف و طلب چرا
ای دختر عزیز تو همچون گذشته‌ها در دیده‌ام لطیف و شریفی تعب چرا
(همان: ص ۱۵)

نسبت دادن اوصاف مؤدبانه

مجد از جمله شاعرانی است که بر خلاف سابقه و سنت شعری غزل از آغاز تا کنون که عموماً معشوق را با صفتهای ظاهری و زیبایی‌های چهره و بدن توصیف و ترسیم میکردند، در بر شمردن ویژگیهای معشوق صفاتی چون خردمندی، دانایی، هنرمندی و این قبیل اوصاف را برای معشوق برشمرده‌اند، نمونه‌هایی از این دست:

در شکر لفظ همچو سعدی در علم کلام ابن سینا
(همان: ص ۹)

احسنت بر آن جمال زیبا بر آن خرد و وجود دلسوز
سرمایه حسن و فضل و هوشی سر منزل عارفان مرموز
(همان: ص ۴۹)
بنگر اندیشه‌های بخرد را بنگر اندام بی همانندش
(همان: ص ۵۱)

در توصیف فضل و خرد معشوق:

از خرمن فضل تو یکی خوشه نچیدیم وز نظم خوشت مخزن اسرار ندیدیم
(همان: ص ۶۰)
همه زیبایی است و لطف و غزل مهر و داناییش مزید شئون
(همان: ص ۶۹)

دعا:

مجد از ابزارها و راهبردهای ادب مثبت در قالب دعا نیز بخوبی بهره گرفته است؛ شاعر در دعای خویش نیز وجهه سلبی ادبی [گفتمان رسمی] را بخوبی مورد توجه قرار داده است؛ نمونه‌هایی از این دعاها:

بسلامت برو که من رفتم ترک کردم ترا برو تنها
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۳)

در این نمونه چنانکه مشخص است گرچه شاعر اندوهگین و غمگین است، اما از ساحت ادب دور نمی‌شود و در دعاهای خود نیز برای معشوق، آرزوهای خوبی میکند:

ای دختر زیبا همه حسنی و فضایل ای یار دلفروز خدا یار تو باشد
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۲۸)

بارالها به سینه‌اش انداز از دل داغ من یکی اخگر
آگهش کن ز عشق سودایی تا کند نور و گرمیش باور
(همان: ص ۴۴)

نمونه‌ای دیگر:

دوست دارم که شادمان باشی وز بد دهر در امان باشی
ای سراپا وجود تو دلخواه هرچه خواهد دلت همان باشی
ای نشان فرشته روی زمین در تعالی چون آسمان باشی
رخ‌نمایی و غیرت افزای غیرت افروزی غیرت افزای باشی
عمر جاوید از تو معنا یافت کاش با عمر جاودان باشی
ای که از توست کشت جانها سبز فارغ از غارت خزان باشی
(همان: ص ۸۲)

راهبرد ادب مثبت؛ ادب غیر گفتاری

از نظر براون و لوینسون، ادب نه تنها در گفتار بلکه در حرکات، رفتار و زبان بدن نیز تولید میشود و از طریق انعکاس آنها در کلام (چه در متون داستانی، چه شعر و ادبیات و غیره) میتوان نموده‌ها و توصیفهای رفتاری این مسأله را ملاحظه نمود (Brown and Levinson, 1987: p62). مجد از جمله غزلسرایانی است که از عوالم

عشق و شور بخوبی آگاه است و زیر و بم عاطفه و احساس معشوق را میشناسد در کنار عواملی چون لحن، توصیف، وزن مناسب غزل، کاربرد واژگان مناسب و با هم آبی کلمات در گفتاری سنجیده و سخته، نمود رفتاری ادب را نیز در عباراتی توصیفی در ساختار روایی غزلیات خویش گنجانده است؛ رفتارهایی که نشان‌دهنده عشق و اشتیاق، تمنا، تنهایی، عزت، درخواست از معشوق بی‌وفا و اموری از این قبیل است. در ادامه نمونه‌هایی از راهبرد ادب رفتاری را در غزلیات وی ملاحظه مینماییم:

زیر شمشیر غمت رقص کنان می‌آید بسکه از مستی چشمان تو افسون شده است
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۹)

شاعر در توصیف رفتار خویش در مقابل معشوق، با عبارت «رقص کنان» در زیر شمشیر غم معشوق، به توصیف حالات روحی خویش پرداخته است. از دیدگاه براون و لوینسون، بمنظور ایجاد ارتباط عاطفی مبتنی بر راهبرد ادب میان متکلم و مخاطب لازم است تا از ابزارها و گزاره‌های رفتاری نیز بهره‌برد چراکه افراد میتوانند از طریق رفتار نیز به انتقال پیام اقدام کنند. در غزلیات مجد رفتار عاشق در برابر معشوق بیان‌کننده گزاره‌هایی است که ضمن توجه به راهبرد ادب، به انتقال پیام می‌پردازد:

دل او ریخته در پای تو سیلاب سرشک تا گلستان رخت شهره هامون شده است
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۹)

در بیت یادشده، اشک ریختن و حزن و اندوه شاعر در برابر معشوق که نشانی از تواضع، فروتنی و متانت و درعین حال دل‌تنگی و اندوه است، نکته کلیدی بیت میباشد. بوسه زدن بر دست معشوق در کمال فروتنی و تواضع: گرفتم دستهایش را به دستم که خونی یافت در رگهای او راه زدم بوسه بر آن دستان پر مهر چو بوس بندگان بر محضر شاه
(همان: ص ۷۳)

نمونه‌ای دیگر

حال من ماندم و سکوتی سرد حسرت و پشت دست خود خایی
(همان: ص ۹۲)

سکوت و پشت دست خاییدن که نشان از حسرت و تحسر است در بیت یادشده رفتاری مؤدبانه در مقابل طردشدگی جانب معشوق است چنانکه شاعر در امتداد این مضمون در بیت پایانی غزل می‌گوید:

چه توان کرد رسم چرخ این است آسیاسنگی و شکیبایی
(همان: ص ۹۲)

ایجاد ارتباط عاطفی، حرکات و رفتارهایی که نشان از اندوه، شادی، تحسر و یا اموری از این قبیل در رفتار معشوق دارد از دیدگاه براون و لوینسون همگی در زمره راهبردهای ادب مثبت در قالب کارکرد رفتاری تقسیم‌بندی میشود (Brown and Levinson, 1987: p 67) که نمونه‌هایی از آن در اشعار مجد ارائه گردید.

گفتگوی آمرانه با معشوق

گفتگوی آمرانه با معشوق یکی از راهبردهای بیان مستقیم یا وجهه ادب مثبت است. «این شیوه زمانی استفاده میشود که احتمال تهدید وجهه احترام‌آمیز مخاطب کم است. بعنوان مثال زمانیکه دو نفر دوست با یکدیگر بصورت صمیمی گفتگو میکنند و در فضای صمیمی گوینده به شخص مخاطب میگوید چایی بخور، در این مثال فعل امر بعنوان دستوری برای انجام کار بصورت بی‌واسطه از پیام‌رسان به پیام‌گیر [گیرنده] ارسال میشود، معمولاً پیام‌رسان

از جایگاه و مرتبه بالایی برخوردار است که بخود اجازه میدهد به شخص پایین‌تر از خویش دستور بدهد» (محمودی و منزوی، ۱۴۰۲: ص ۹). مجد در اغلب ابیاتی که در آن به معشوق امر میکند نوعی کنش تهدید آفرین را مدنظر قرار داده است، این کنش زمانی است که معشوق رابطه فرودستی را نپذیرد و خود را در سطحی بالاتر از عاشق بیندارد:

با من سخن سرد مگو ای بت زیبا وز هجر و غم و درد مگو ای بت زیبا
صحبت بکن از شادی و از وصل و چمنزار وز باغچه زرد مگو ای بیت زیبا
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۰)

در این بیت، گیرنده پیام (معشوق) خود را در مقامی بالاتر از عاشق لحاظ میکند و از این‌رو شاعر با لحنی دستوری، آمرانه اما عاشقانه از معشوق میخواهد که دست از کبر و ناز بردارد و یا در این بیت:

باز آ به آستی و بهل یار خویش را زآن پیشتر که گل بنهی بر تراب ما
(همان: ص ۱۷)

نمونه‌هایی دیگر:

بنشین و بمان مرو که غدار فلک زودت فکند درون دریای تعب
(همان: ص ۱۸)

در این مثالها نیز معشوق خود را در جوانی و عشق و شور و نشاط از عاشق برتر میداند و از این‌رو موضوع فرادست با عتاب و عاشق برخورد میکند. نمونه‌های دیگر از این راهبرد ادب:

دلبرا راه معرفت طی کن فاصله گیر از خط بیداد
(همان: ص ۲۵)

با آنکه کند نرمی اینگونه مشو تند مگسل ز رفیقان محب رشته پیوند
(همان: ص ۳۲)

درخواست محترمانه

براساس نظریه براون و لوینسون، امر کردن از جمله مسائلی است که در یک گفتمان، نوعی کنش تهدیدکننده بشمار می‌آید از این‌رو لازم است تا گوینده خواسته خود را بگونه‌ای مطرح کند که درخواست محترمانه باشد و جنبه امری در آن وجود نداشته باشد (Brown and Levinson, 1987: p 64). مجد از گفتمان محترمانه و مؤدبانه برای تلطیف فضای عاشقانه اشعار خویش بسیار بهره گرفته است. جملات امری با معنای ثانویه درخواست، خواهش، پرسش و غیره که اوضاع و احوال روحی شاعر را نشان میدهد؛ نمونه‌هایی از این مورد:

با من سخن سرد مگو ای بت زیبا وز هجر و غم و درد مگو ای بت زیبا
با چینی بشکسته که صد بند بخورده از ضربه و نورد مگو ای بت زیبا
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۰)

در این عبارات گرچه فعل امر «مگو» بکاررفته است، اما شاعر در خواست خویش را در قالب مفهوم جملات ثانویه خواهشی بصورت محترمانه و مؤدبانه مطرح کرده است. نمونه‌هایی دیگر:

گفتمش خوب نظر کن که ترا گردد فاش تا کدامین نفر از درد تو مفتون شده است
(همان: ص ۱۹)

باز آیی که این خانه سزای قدم توست هر گوشه آن گرم شده از کرم توست
(همان: ص ۲۱)

دلبرا راه معرفت طی کن فاصله گیر از خط بیداد
(همان: ص ۳۵)

بپذیرم بپذیرم بپذیرم بپذیرم هدیه را پس نفرستند و نگویند که چند
(همان: ص ۳۱)

من قاصدک ایدوست نخواهم که فرستی تو خویش بیا تا غم ایام شود خوار
(همان: ص ۴۰)

ابراز علاقه به مخاطب:

باور نکنی لیک قسم بر شرف تو حتی نفس من ز دم و بازدم توست
پیوسته نگاهم به نگاهت نگران است کامروز چسان هستی و چه در رقم توست
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۲۱)

از شکر گفتار تو سعدی شد مدهوش خیام بدین هوش بدهکار تو باشد
در وصف تو افتاده قلم از کف حافظ در علم فلاطون پی انکار تو باشد
ای دختر زیبا همه حسنی و فضایل ای یار دلفروز خدا یار تو باشد
(همان: ص ۲۸)

روی او چیست باغ زیبایی همه گلهاش باطراوت و تر تن و چشمش چو مریم و نرگس
روی و مویش چون مورد و سیسنبدر
(همان: ص ۴۴)

این موارد نمونه‌هایی است از وجهه ادب مثبت در قالب سلبی که درخواست محترمانه عشق در مقابل معشوق در آنها قابل مشاهده است.

راهبردهای ادب منفی

نخستین مطلبی که باید از آن اشاره نماییم آنست که «واژه منفی در اینجا با معنای لغوی همخوانی ندارد. بعنوان مثال زمانیکه به استاد میگوییم اجازه دارم خدمتتون برسم؟ طبق نظریه براون و لوینسون از [راهبرد] ادب منفی [غیر صمیمی] بهره برده‌ایم و زمانیکه به دوست خود میگوییم کی ببینمت؟ از ادب مثبت [صمیمی] بهره گرفته‌ایم» (محمودی و منزوی، ۱۴۰۲: ص ۱۳). راهبردهای ادب منفی در مقابل ادب مثبت بمعنی ابزارهایی است که منجر به حفظ وجهه سلبی مخاطب میشود. مانند گفتن بشیوه غیرمستقیم در حد معمول و متعارف، بهره گرفتن از تعدیل‌کننده مانند «به نظر من»، «تا حدودی»، «فروتنی و تواضع نشان دادن»، «تردید و شک»، در غزلیات مجد گفتن بشیوه غیرمستقیم یکی از ابزارها و راهبردهای ادب منفی است. ادب منفی نه در معنای اخلاقی و بد آن، بلکه در مقابل واژه مثبت در نظریه براون و لوینسون نامگذاری شده است. مجد در ابیات بسیاری با توصیف غیرمستقیم زیبایی و حسن و ملاحظت معشوق از این راهبرد بهره گرفته است؛ نمونه‌هایی از این دست:

کسی دیده بر نقره‌ای لعل شیرین جز آن صورت و آن لب همچو حلوا؟
کسی دیده سروی که بر روی آن سرو بود تاج سبزی به از تاج کسری؟
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۱)

هیچ مشکى نشستہ بر سر نخل؟ هیچ سمبل نهفته زیر حریر؟
هیچ نرگس گرفته تیر خدنگ هیچ زنبق گرفته بوی عبیر
دیده کس غنچه را چو لعل مذاب خورده کس آب تازه‌اش را سیر؟
(همان: ص ۴۸)

فروتنی و تواضع:

زدم بوسه بر آن دستان پرمهر چو بوس بندگان بر محضر شاه
پرسید او چه می‌خواهی ز گیتی ترا امید کافی نیست این جاه؟
(همان: ص ۷۳)

گرچه بودی امیر دل اما به اسیران ستم روا کردی
(همان: ص ۷۹)

باور نکنی لیک قسم بر شرف تو حتی نفس من ز دم و بازدم توست
پیوسته نگاهم به نگاهت نگران است کامروز چسان هستی و چه در رقم توست
شعری که سرایم همه از وصف تو جوشد این بیت و غزلها همگی از قلم توست
(همان: ص ۲۱)

درخواست بشیوه غیرمستقیم

در این شیوه گوینده تلاش میکند تا بصورت غیرمستقیم سنجش را به مخاطب ارائه نماید و بگونه‌ای کنایی و ضمنی او را نسبت به موضوعی آگاه سازد. در غزلیات مجد راهبرد ادب غیرمستقیم، در قالب درخواست، خواهش و توصیف نمود یافته است.

با من سخن سرد مگو ای بت زیبا وز هجر و غم و درد مگو ای بت زیبا
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۰)
از دوستان یکدل و یکرو چرا گریز تا روز هست رفتن در قلب شب چرا؟
(همان: ص ۱۵)

در این ابیات شاعر ابراز عشق خویش به معشوق را در قالب عباراتی خواهشی و درخواستی بیان میکند بگونه‌ای که هم بر وی نهیب میزند و هم عشق خویش را نثار مینماید:

با یک خطا که دیده‌ای از ما چنین مرنج با یک سخن که رفت مکاه از نصاب ما
(همان: ص ۱۷)

نمونه‌هایی دیگر از راهبرد غیرمستقیم ادب در قالب خواهش بصورت کنایی و ضمنی:

گفتمش خوب نظر کن که ترا گردد فاش تا کدامین نفر از درد تو مفتون شده‌است
(همان: ص ۱۹)

نمیدانم چه کس را دوست داند که را در محضر دل پیش خواند
چه کس را میدهد گیتی چنین بخت که پیش چشم مستش جان فشانند
(همان: ص ۳۰)

چنانچه از شواهد مثال ذکرشده برمی‌آید، شاعر بشیوه‌ای غیرمستقیم، خواهش و درخواست خویش از معشوق را بیان میکند.

پرسش

راهبرد ادب گاه شامل بیان غیرصریح و غیرمستقیم میشود که طرح خواسته، سؤال و جواب و پرسش از مخاطب را نیز دربر میگیرد. از نظر براون و لوینسون زبان تلویحی، اشاری و غیرمستقیم نیز حائزاهمیتی در راهبرد ادب ایفا میکند (Brown and Levinson, 1987: p79). شاعر به منظور تکرم معشوق و رعایت وجهه او گاه بیان را غیر از تصریحی میکند و از احوالات خویش اوصاف معشوق و عواطف خود نسبت به معشوق با بیان غیرمستقیم و تلویحی در قالب پرسش بهره میگیرد؛ نمونه‌هایی از این قبیل:

خوشبختی از این به که به دیدار تو باز است چشمانم و داری نظری عین عنایت؟
(مجد، ۱۳۹۹: ص ۲۴)

ای دختر زیبا همه حسنی و فضایل اما ز کجا آمدت این تندی و آژند
(همان: ص ۳۲)

در حیرتم که شیر چسان شد اسیر گرگ سیمرغ، دل به کرکس پستی چه بسته بود؟
(همان: ص ۳۶)

این نمونه‌ها از جمله پرسشهایی است که شاعر در مقام احترام و ادبمندی و به قصدی بجز پرسش حقیقی از معشوق مطرح نموده است:

دیده کس غنچه را چون لعل مذاب خورده کس آب تازه‌اش را سیر؟
(همان: ص ۴۸)

بجز محبت و تکریم و رادی و مردی مگر چه گفتم و کردم که ترک ما کردی؟
(همان: ص ۷۸)

این نحوه سخن گفتن و درخواست ذاتاً میتواند مخاطب را بگونه‌ای ضمنی و کنایی از مقصود گوینده آگاه سازد و علاوه بر ایجاد فرم (ظاهر) زیبا و محتوای ارزشمند «پرسش» سبب تمرکز هرچه بیشتر مخاطب نسبت به محتوای مدنظر گوینده شود. «این راهبرد بگونه‌ای انجام میشود که نمیتوان تنها یک هدف ارتباطی را به کنش گفتار اختصاص داد. عبارت دیگر، گوینده کنش، گفتار را بشکل غیرمستقیم بیان میکند تا چندین تفسیر از آن برداشت شود و به این روش ممکن است که وجهه مخاطب تهدید نشود» (هادیلو، ۱۴۰۲: ص ۱۷۰).

گزاره‌های توصیفی

چنانکه ذکر کردیم راهبرد ادب منفی بمعنای رعایت وجهه و پرهیز از گفتار غیر صمیمانه است. در غزلیات مجد و ابیات مورد بررسی راهبرد ادب منفی به نسبت راهبرد ادب مثبت (بیان صمیمی) بسیار بیشتر مورد توجه قرار گرفته است؛ در این میان شاعر از طریق راهبرد ادب منفی، گزاره‌های توصیفی را برای معشوق بکار برده است. در این گزاره‌های توصیفی که شاعر در خصوص معشوق بکار گرفته است در بسیاری از موارد شاعر، عامدانه معشوق را در جایگاهی بالاتر از خویش قرار داده است و از این رو راهبرد عدم منفی در غالب گزاره‌های توصیفی قابل توجیه است. لحن مجد در این گزاره‌ها، کاملاً رسمی و معمولاً خطابها در جهت حفظ وجهه مخاطب است. براساس نظریه براون و لوینسون گوینده در هنگام خطاب با توجه به جایگاه، ارزش و اهمیت مخاطب او را در شبکه‌ای از مناسبات احترام‌آمیز در قالب کنشی رسمی مورد توجه قرار میدهد تا به وجهه مخاطب لطمه‌ای وارد نکند (Brown and Levinson, 1987: p79). توصیفات شاعر از معشوق در غالب گزاره‌های توصیفی با راهبرد ادب منفی (رسمی) در نمونه‌های زیر قابل مشاهده است:

مرا باشد نگاری شوخ و رعنا که شوخی میکند با ما بعمدا
 زمانی وعده وصلی دهد زود زمانی میکند امروز و فردا
 (مجد، ۱۳۹۹: ص ۱۴)

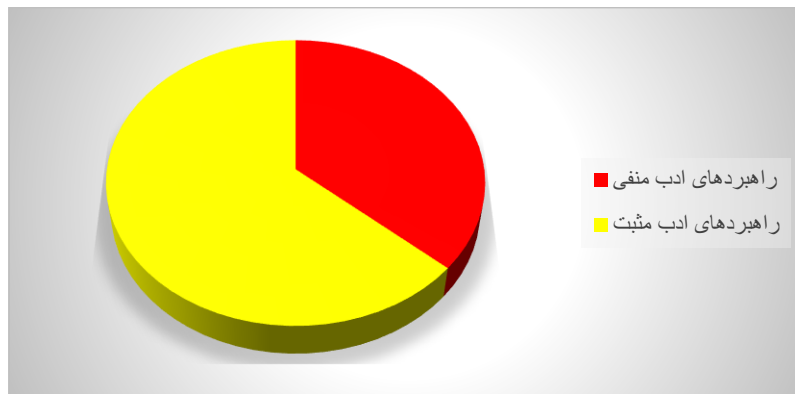
جز قند از دهان تو هرگز نریخته وین زهر ناسزا به درون رطب چرا
 (همان: ص ۱۵)

ای پاره جگر، جگرم گیسوی تو نیست تا چند امتداد دهی این عذاب ما
 (همان: ص ۱۷)

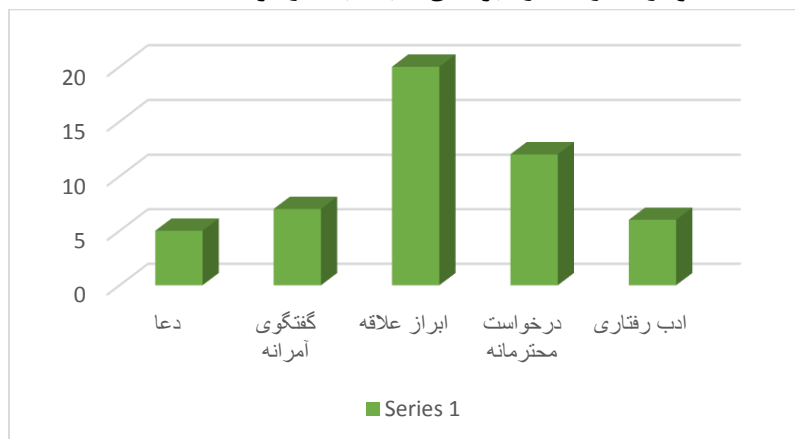
در ابیات یادشده نیز چنان‌که مشخص است توصیفات و گزاره‌های روایی در جایگاهی مورد توجه قرار گرفته است که گویی شأن معشوق بسیار بالاتر از عاشق است، گرچه ممکن است این تنها اغراق شاعرانه از سر لطف و عشق باشد مانند این نمونه:

کیستم من یکی اعرابی صحرا گرم که یکی کوزه لب دجله بیارد خرسند
 (همان: ص ۳۱)

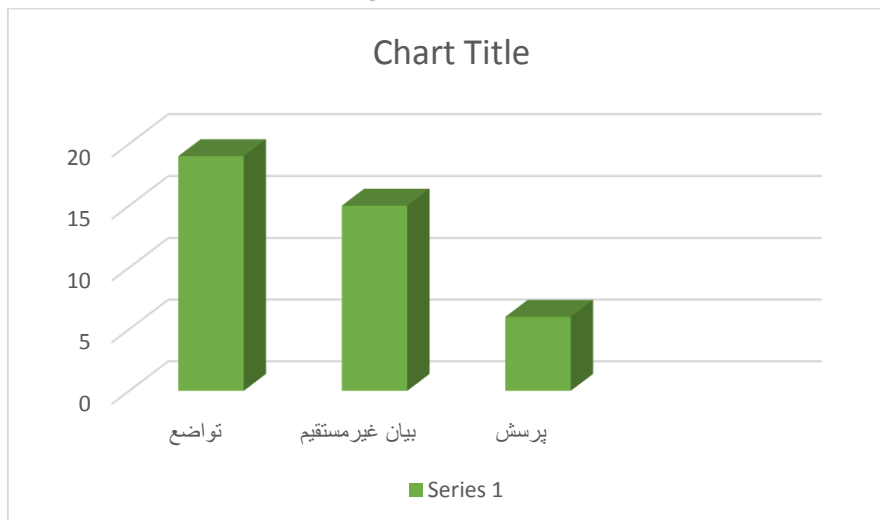
نمودار شماره (۱) راهبردهای کلی ادب در غزلیات امید مجد

نمودار شماره (۲) راهبردهای ادب مثبت در غزلیات امید مجد

نمودار شماره (۳) راهبردهای ادب منفی در غزلیات امید مجد

نتیجه گیری

چنانکه از نتایج بدست آمده در این مقاله مشخص شد، ادب زبانی از پدیده‌های مهمی است که در دهه‌های اخیر مورد توجه بسیاری از زبان‌شناسان از جمله براون و لوینسون قرار گرفته است. براساس الگویی که براون و لوینسون ارائه دادند، مجد در غزلیات خویش قائل به وجهه رسمی برای معشوق است و از عبارات و کلماتی که مناسب و درخور و شایسته یک تعامل یا راهبرد ادب است بهره گرفته و این موضوع حتی در شکایتهای او نیز قابل مشاهده است. راهبرد ادب، شاعر را بر آن واداشته است که از وجهه ایجابی و خودمانی استفاده نکند و با مدارا و احترام کلام را بر زبان جاری نماید. راهبردهای ادب مثبت د قالب ادب غیر گفتاری (توصیف رفتار مؤدبانه)، ابراز علاقه بمخاطب، درخواست محترمانه و دعا در کنار گفتگوی آمرانه با معشوق و امر با قصد جلب توجه معشوق مورد استفاده قرار گرفته است. راهبردهای ادب منفی مانند بیان غیرمستقیم، فروتنی و تواضع، توجه به گزاره‌های توصیفی و سؤالی نیز در مرتبه بعدی در غزلیات مجد حائز اهمیت است. در مجموع راهبردهای ادب مثبت در دفتر همراه باران بیشتر جلب توجه میکند.

تشکر و قدردانی

نویسنده بر خود لازم میداند مراتب تشکر خود را از مسئولین فرهیخته نشریه وزین سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی (بهار ادب) اعلام نماید.

تعارض منافع

نویسنده این مقاله گواهی مینماید که این اثر در هیچ نشریه داخلی و خارجی به چاپ نرسیده و حاصل فعالیت‌های پژوهشی وی میباشد و نسبت به انتشار آن آگاهی و رضایت دارد. این تحقیق طبق کلیه قوانین و مقررات اخلاقی اجرا شده و هیچ تخلف و تقلبی صورت نگرفته است. مسئولیت گزارش تعارض احتمالی منافع و حامیان مالی پژوهش بعهد نویسنده مسئول است و وی مسئولیت کلیه موارد ذکر شده را بر عهده میگیرد.

REFERENCES

- Azarparand, Sohrab (2019). Changes in the Linguistic Strategy of Address Based on Brown and Levinson's Theory Between Iranian Professors and Students: A Case Study of Tehran University." *Journal of Social Linguistics*. Vol. 2, No. 2 (New Series), Issue 6. pp. 83-98.
- Bagheri, Mehri (2010). *Fundamentals of Linguistics*. 13th ed. Tehran: Ghotreh, p. 17.
- Khodaie Moghadam, Masoom, et al. (2017). Description and Analysis of Some Polite Words and Their Functions in the Persian Language within the Framework of Brown and Levinson's Politeness Theory." *Quarterly Journal of Language Research*, Al-Zahra University. Vol. 9, No. 22. pp. 20-53.
- Danesh, Ebrahim & Toosi Nasr-Abadi (2021). A Study of Linguistic Politeness Components in Qabus Nama Using Brown and Levinson's Theory." *Biannual Journal of Persian Language and Literature*, Kharazmi University. Vol. 29, No. 91. pp. 129-153.
- Saadi, Mosleh-al-din (1986). *Kulliyat Saadi (Collected Works of Saadi)*. Edited by: Mohammad Ali Foroughi. 5th ed. Tehran: Amirkabir, p. 765.
- Shahriar, Mohammad Hossein (1999). *Divan-e Ash'ar (Collected Poems)*. Tehran: Negah.
- Kianpour, Ketayoun, et al. (2025). The Influence of Gender and Social Context on the Application of Politeness Strategies in Contemporary Iranian Cinema Prose Based on Brown and Levinson's Politeness Theory. Vol. 19, No. 1, Consecutive Issue 119. pp. 177-197.
- Majd, Omid (2020). *Hamrah Baran (With the Rain)*. Tehran: Omid Majd Publications.
- Mahmoudi, Pegah & Manzavi, Neda (2023). Observance of the Beloved's Face in Shahriar's Ghazals Based on Brown and Levinson's Communicative Theory. *Interdisciplinary Studies of Persian Language and Literature*. No. 1.
- Momeni, Zahra, et al. (2025). Description and Analysis of Politeness in Informal Context Among Students within the Framework of Brown and Levinson's Politeness Theory. *Studies of Western Iranian Languages and Dialects*, Razi University. Vol. 13, No. 4. pp. 73-85.
- Hadiloo, Bahman (2023). The Reflection of Politeness in the Linguistic Structure of the Holy Quran in Light of Brown and Levinson's Politeness Theory." *Biannual Scientific Journal of Quranic Linguistic Research*. Vol. 12, No. 1, Issue 23. pp. 165-180.
- Hajiri, Zahra & Afzali, Fereshteh (2025). Polite Speech in the Film 'Fasl-e Akhar' and its Arabic Subtitle within the Framework of Brown and Levinson's Politeness Theory." *Research in Translation in Arabic Language and Literature**. Vol. 15, No. 32. pp. 97-130.

فهرست منابع فارسی

- آذر پزند. سهراب (۱۳۹۸). «تغییرات راهبرد زبانی خطاب براساس نظریه براون و لوینسون بین استادان و دانشجویان ایرانی: مطالعه موردی دانشگاه تهران». فصلنامه زبانشناسی اجتماعی. دوره ۲، شماره ۲. (سری جدید). پیاپی ۶، صص ۸۳ - ۹۸.
- باقری، مه‌ری (۱۳۸۹). مقدمات زبانشناسی. چاپ سیزدهم. تهران: قطره، ص ۱۷.
- خدایی مقدم، معصوم و دیگران (۱۳۹۶). «توصیف و تحلیل چند واژه مؤدبانه و کارکرد آنها در زبان فارسی در چارچوب نظریه ادب براون و لوینسون». فصلنامه علمی - پژوهشی زبان پژوهی دانشگاه الزهراء. سال نهم، شماره ۲۲، صص ۲۰ - ۵۳.

دانش. ابراهیم و طوسی نصرآبادی (۱۴۰۰). «بررسی مؤلفه‌های ادب زبانی در قابوسنامه با استفاده از نظریه براون و لوینسون». دو فصلنامه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه خوارزمی. سال ۲۹. شماره ۹۱. صص ۱۲۹ - ۱۵۳. سعدی. مصلح‌الدین (۱۳۶۵). کلیات سعدی. تصحیح: محمدعلی فروغی. چاپ پنجم. تهران: امیرکبیر، ص ۷۶۵. شهریار. محمدحسین (۱۳۷۸). دیوان اشعار. تهران: نگاه.

کیانپور. کتابیون و دیگران (۱۴۰۴). «تأثیر جنسیت و بافت اجتماعی بر کاربرد راهبردهای ادب در نثر سینمای معاصر ایران براساس نظریه ادب براون و لوینسون». سال نوزدهم. شماره یکم. پی‌درپی ۱۱۹. صص ۱۷۷ - ۱۹۷.

مجد. امید (۱۳۹۹). همراه باران. تهران: انتشارات پژوهش‌های علمی ادبی. محمودی. پگاه و منزوی. ندا (۱۴۰۲). «رعایت وجهه معشوق در غزلیات شهریار بر مبنای نظریه ارتباطی براون و لوینسون». مطالعات میان رشته زبان و ادبیات فارسی. شماره ۱.

مؤمنی. زهرا و دیگران (۱۴۰۴). «توصیف و تحلیل ادب در بافت غیررسمی در میان دانشجویان در چارچوب نظریه ادب براون و لوینسون». مطالعات زبانها و گویشهای غرب ایران دانشگاه رازی. دوره ۱۳. شماره ۴. صص ۷۳ - ۸۵.

هادیلو. بهمن (۱۴۰۲). «بازتاب ادب‌ورزی در ساخت زبانی قرآن کریم در پرتو نظریه ادب براون و لوینسون». دو فصلنامه علمی و پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن. سال دوازدهم. شماره اول پیاپی ۲۳. صص ۱۶۵ - ۱۸۰. هژیوری. زهرا و افضلی. فرشته (۱۴۰۴). «گفتار مؤدبانه در فیلم فصل آخر و زیرنویس عربی آن در چارچوب نظریه براون و لوینسون». پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی. دوره ۱۵. شماره ۳۲. صص ۹۷ - ۱۳۰.

یول. جورج (۱۳۸۹). کاربردشناسی زبان. ترجمه: محمود عموزاده و دیگران. تهران: سمت، ص ۸۲.

منابع لاتین

Brown. P and S. Levinson (1987). Politeness: some universals in Language Masage.

Cambridge: Cambridge university press. Pp 35 – 61 – 65- 66- 62- 63- 64- 79.

Leech. G. N (1983). Principles of pragmatics Harlow: Longman,p111.

Yule. George (2010). Pragmatics. Translated by Qusai Al – Atabi. 1st ed. Beirut: Daral Arabiyya lil – uloum. P 136.

معرفی نویسنده

مریم شفیعی تابان: استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

(Email: shafieetaban_m@pnu.ac.ir)

(ORCID: 0000-0001-8924-2660)

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited.

Introducing the author

Maryam Shafiei Taban: Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran

(Email: shafieetaban_m@pnu.ac.ir)

(ORCID: 0000-0001-8924-2660)